

Т.М. Тарасава

“Дзённікі” Максіма Танка як літаратурны феномен

Папулярнасць аўтабіяграфічнай прозы ў XX ст. значна ўзрасла, і абумоўлена гэта перш за ўсё тым, што ўнутранае жыццё мастака слова глыбокае і невычэрпнае, ацэнкі пісьменніка заўсёды недагматычныя, і вобраз яго паўстае як вобраз чалавека разумнага, уважлівага, пачуццёвага, які ўвесь час у творчых і жыццёвых пошуках. У дакументальных запісах творцы назіраецца ўскладненая семантыка “я”: “я” ўнутранага і знешняга, “я” духоўнага і эмпірычнага, “я” ў мінулым і цяперашнім часе. Паглыблены самааналіз ідзе ад пакутлівага ўсведамлення зменлівага і супярэчлівага жыцця души ў пошуках ісціны і знешняй рэчаіснасці, у якой многа нестабільнасці, цякучасці, хуткаплыннасці. “Человек пребывает в поиске в течение всей жизни” [1, с. 213], — пісаў А. Камю ў “Сшытках” за 1936 год.

Жанр дзённіка бадай самы інтымны жанр з усёй аўтабіяграфічнай прозы: хронік, мемуараў, аўтабіяграфій, запісак, успамінаў. Пісьменніцкі дзённік акрамя традыцыйных прыкмет (сінхроннасць, дакументальнасць, спавядальнасць) мае рысы паэтыкі мастацкай прозы (сінтэз лірычнага і эпічнага пачаткаў, сімволіка-філасофскі падтэкст, тэндэнцыю да міфатворчасці, суб’ектыўна арганізаваны хранатоп, мастацка-выяўленчыя сродкі мовы дзеля эстэтычнага ўздзеяння на чытача). Спалучэнне біяграфічнага і мастацкага пачаткаў нараджае сітуацыю, калі дзённік не проста адлюстроўвае жыццё, а падае яго пад адпаведным кутом погляду, што вядзе да асэнсавання ўласнага “я” як іншага. Прысутнасць у ім эпічных, лірычных і драматычных фрагментаў стварае мастацка-эстэтычны эфект.

“Лісткі календара” (1935—1939 гг.) і “Дзённікі” (1941—1994 гг.) Максіма Танка — гэта гісторыя станаўлення асобы мастака, гісторыя асабістага духоўнага жыцця, гэта дакумент пра сваю эпоху і свой час. Дзённікавыя запісы паэта ўяўляюць сабой складанае структурнае адзінства. У іх кампазіцыі спалучаны розныя кампаненты: унутраныя маналогі, лірычныя адступленні, крытычныя развагі, фрагменты ўласных твораў, афарызмы, цытаты з класічнай літаратуры. “Дзённікі” Максіма Танка варта разглядаць як адзіны тэкст, у якім арганічна знітаваны мастацкасць і дакументалізм. Адчуванне паэтам непаўторнасці, самакаштоўнасці кожнага факта, падзеі, жыццёвай сітуацыі падштурхнула яго да дакументальных занатавак. У запісах за 1951 г. чытаем: “Дзённік патрэбен мне для маёй працы. Гэта — не магільнік маіх думак і

пачуццяў, куды рэдка заглядае і сам пісьменнік, гэта — шлях з верставымі слупамі-паказальнікамі” [2, с. 406]; 1971 год: “Дзённік мой становіцца нястомным субяседнікам, якога магу разбудзіць у любы час ночы і працягваць беседу — весці гэтыя хаатычныя запісы” [3, с. 216]. Танк-паэт глядзеў на “Дзённікі” не проста як на дакументальны матэрыял, ім уласцівы тонкія і дакладныя назіранні, паглыблены самааналіз, крытычная ацэнка. Пісьменнік ставіўся да сваіх запісаў як да мастацкіх твораў.

Назва “Дзённікі” мае як сэнсавую, так і жанравую скіраванасць. Гэта ў першую чаргу аповед пра самога сябе, пра гісторыю індывідуальнага жыцця, гэта ідэнтычнасць аўтара і апавядальніка. У загалоўку адсутнічае эмацыянальна-ацэначны кампанент, ён не асабліва ярка выяўлены ў запісах 1940 — пачатку 1980-х гадоў, час не спрыяў самараскрыццю асобы пісьменніка. З сярэдзіны 1980-х гг. у “Дзённіках” Максіма Танка адчувальна ўзмацняецца ўвага да свайго ўнутранага жыцця, уласных эмоцый. Побач са станоўчай самаацэнкай і часам нават з пэўнай ідэалізацыяй свайго “я” ў аўтабіяграфічным тэксце захоўваецца *“прыцып сціпласці”* (Н. Ніколіна), які вымагае адмовіцца ад прамога самазахаплення, а значыць, абмяжоўвае ўжыванне ў запісах станоўчых ацэначных выказванняў, якія маюць дачыненне да суб'екта: “Увеличение положительных самооценок и тем более их повторяемость воспринимаются как нарушение некой повествовательной (дакладней: этычнай. — Т.Т.) нормы жанра” [4, с. 251]. Максім Танк найперш кіруецца тым, каб не выклікаць у чытача трансфармацыю ўласнага “я” з асобы станоўчай у асобу, схільную да самападману і самаўзвелічэння. Паэт не баіцца прызнавацца ў сваіх адмоўных якасцях, негатыўных ацэнках уласных учынкаў, у іранічным стаўленні да творчых пошукаў (“Засумаваў за добрымі вершамі, і сам іх развучыўся пісаць” [3, с. 504]; “За апошнія дні нічога не змог напісаць. Зацягнуўся мой творчы крызіс” [3, с. 514]; “Узяўся за свае вершы. Сумна. Здаецца ніколі не пісаў так дрэнна” [3, с. 527]; “А ў мяне зараз адны няўдачы, адны трывогі. Губляю ўсюкую ўпэўненасць у неабходнасці свайго жыцця і творчасці” [3, с. 666]; “Адчуваю, што ўвайшоў у самы цяжкі перыяд свайго жыцця — перыяд паражэнняў творчых, маральных, жыццёвых. Цяпер ужо позна на ўсім ставіць кропку. Застаецца толькі прайсці праз усе пякельныя кругі” [3, с. 744]). Лексічным і фразеалагічным адзінкам дзённікавых запісаў уласцівы характаралагічныя функцыі: яны характарызуюць асобу, пра якую ідзе гаворка, асяроддзе, час.

Сучасная аўтабіяграфічная проза мае ўстойлівую тэндэнцыю да самаагалення. Прынцып шчырага прызнання ў благіх учынках, крамольных думках, глыбінны псіхааналіз як метада спасціжэння ўнутранага свету “я” пазбаўляюць дакументальныя жанры табуіраваных тэм і паступова пашыраюць сферы духоўнага жыцця “я”. У “Дзённіках” Максіма Танка раскрываецца ўся складанасць чалавечага “я”-асобы мастака. Увага да падрабязнасцей душэўных пакут, так уласцівая рускай класічнай традыцыі і лепшым узорам нацыянальнай прозы XX ст., у запісах паэта 1980—1990-х гг. набывае трагічнае гучанне: “Пры ўсім аптымізме мяне чамусьці не пакідае трагізм існавання” [2, с. 430]; “Апошнім часам не пакідае мяне нейкая трывога, нейкае прадчуванне бяды” [3, с. 604]. Балючае адчуванне крызіснасці жыцця, душэўныя пакуты, прадчуванне завершанасці зямнога быцця выклікаюць мінорны настрой у пісьменніка, абвостранае ўспрыманне Часу як галоўнага Суддзі, які разважыць, ацэніць, пакіне ў гісторыі альбо адправіць у нябыт (“У невясёлы час ты ўзышло, маё сонца, і ў невясёлы заходзіш! Набліжаецца ноч” [3, с. 650]).

Напрыканцы жыцця Максім Танк выразна ўсведамляе, што “жыццё — драма”, пра гэта сведчаць і дзённікавыя занатоўкі, і два апошнія зборнікі паэта “Мой каўчэг” і “Errata”. У лютым 1994 г. мастак запісаў: “Калісьці людзі майго пакалення часы свае называлі часамі пагарды. Зараз мы ўступілі ў часы адчалавечання. І хоць, здавалася б, з нацыянальным адраджэннем, вяртаннем да рэлігіі павінна б было наступіць маральнае і духоўнае аднаўленне, на вялікі жаль, мы гэтага не бачым” [3, с. 694].

У гэты ж час у запісах узмацняюцца спавядальныя інтанацыі, назіраецца павелічэнне, як зазначаў М. Бахцін, “удельного веса событий интимно-личной жизни...”, якія пры грамадным значэнні ў асабістай жыццёвай гісторыі данага чалавека маюць нізкае значэнне для іншых і амаль не маюць сацыяльна-політычнага значэння” [5, с. 73]. Але ў тым і мастацкая каштоўнасць “Дзённікаў” Максіма Танка, што яны адкрываюць магчымасць спасцігаць таямніцы экзістэнцыяльнага пісьменніцкага “я” ў свеце, спалучаць рысы лірычнага самавыяўлення і эпічнага светаўспрыняцця аўтара. Дзённікавы тэкст паэта стварае адметную мастацкую рэальнасць, дзе ёсць свая сістэма прасторава-часавых стасункаў, у аснове якіх аўтарскія перажыванні і назіранні.

Важнай задачай творцы ў аўтабіяграфічным творы з’яўляецца яго ўстаноўка на пэўны стыль, спосаб падачы матэрыялу, што ў выніку фарміруе вобразную структуру тэксту, якая ў сваю чаргу мадэлюе імпліцытны вобраз

адрасата/чытача, здольнага актуалізаваць тое, што закладзена ў творы. Сучасны дакументальны жанр наогул мае тэндэнцыю да наяўнасці вялікай колькасці адрасатаў/чытачоў. І гэта патрабуе ад мастака ўзмацненага суб'ектыўнага аўтарскага пачатку (аўтарскі аналіз-каментарый, “метаречевая” гульня і пераказ у квадраце” (У. Эка). Важным элементам гэтай структуры становяцца метатэкставыя ўключэнні, якія “обнажают сам процесс порождения текста, устанавливают исходные координаты “литературной” коммуникации, мотивируют связи между различными фрагментами текста, служат сигналами выделения новой темы (микротемы) или возвращения к прежней, показателями важности для повествователя сообщаемой им информации или значимости выражаемой им оценки” [4, с. 166—167]. Метатэкст надае аўтарскай думцы перарывісты, фрагментарны характар, выклікае асацыятыўныя сувязі, па-новаму падсвечвае дэталі, якія ўзгадвае мастак. Да метатэкставых элементаў адносіцца і аўтарскае тлумачэнне слоў з мэтай знайсці агульны з чытачом код. Пісьменнік павінен улічваць веды чытача пра знешні свет, яго моўную культуру, арыентацыю на літаратурную мову (абмежаваныя веды дыялектнай мовы, жаргону, прафесіяналізмаў). Аўтарскае тлумачэнне звязана з выяўленнем эстэтычных густаў, светапоглядных пазіцый мастака.

Важным кампанентам самахарактарыстыкі і самаідэнтыфікацыі асобы ў аўтабіяграфічнай прозе служыць інтэртэкст. У “Дзённіках” Максіма Танка дамінуюць так званыя прэтэксты — урыўкі з мастацкіх твораў. Крыніцы інтэртэксту ў паэта самыя розныя — гэта творы беларускага і сусветнага фальклору (“Успомніў пагаворку свайго дзеда: “Калі конь не цягне, пугай сцябай не каня, а сябе” [3, с. 542], народная прыказка (“Нічым так справядліва на свеце не надзяліў Бог людзей, як розумам, бо кожны лічыць, што ён мае яго досыць” [3, с. 545], кітайская прымаўка (“Куды цябе запрашаюць — прыходзь рэдка, куды не запрашаюць — не прыходзь зусім” [3, с. 505], урыўкі з выказванняў класікаў замежнай літаратуры (Ж.Ж.Русо: “Калі не можаце ўратавацца, каб вас не жэрлі, пастарайцеся хоць, каб вас не пераварылі” [3, с. 571], А.Спаэрль: “Погляд, што мужчына не можа кахаць адну і тую ж кабету, такі ж фальшывы, як погляд, што скрыпач, каб адыграць той самы твор, мусіць мець некалькі інструментаў” [3, с. 548]. У “Дзённіках” змешчаны накіды ўласных вершаў і вершы сяброў па пяры.

Цытаты, пераказ зместу, прыгадваў асобных эпізодаў з твораў, выказванняў класікаў сусветнай культуры і сучасных пісьменнікаў ствараюць адчуванне, што побач з непасрэднымі жыццёвымі звесткамі да нас “доносяцца

еще какие-то голоса издалека” (Р. Барт), якія ўвасабляюць ідэю *паліфанізму як сусветнага адзінства*, сутнасць якога трапна некалі сфармулявала Эльза Трыяле: “Речь уже не идет о том, чтобы познать себя, но о том, чтобы увидеть, понять других, внешнюю драму, без которой ни это время, ни я сам не имею никакого смысла” [6, р. 482].

Інтэртэкст у “Дзённіках” выяўляе літаратурны густ паэта, стварае каларытны вобраз эпохі і службыць важным складнікам працэсу фарміравання асобы творцы, яе самахарактарыстыкі. “Трэба было б да свята купіць пару бутэлек шампанскага, — піша Максім Танк. “Што за жыццё, у якім няма віна”, — гаварыў мудрэц Саламон. Праўда, ён зазначыў, што яго піць трэба з пачуццём меры і ў адпаведны час. Толькі хто ў нас ведае гэту меру і гэты час? А ўсе забароны на спіртное пакуль што прыносілі яшчэ большую шкоду і страты і не спынялі п’янства” [3, с. 548]. Надзвычай дакладны, інтанацыйна багаты і маштабна асацыятыўны ўрывак.

Зварот да міфалагічных вытокаў у “Дзённіках” Максіма Танка абумоўлены не толькі пошукам крыніц вобразнасці, гэта яшчэ і схема, якая мадэлюе самасвядомасць і працэс пазнання чалавекам свету. Для самавыяўлення свайго “я” паэт шырока ўжывае гістарычныя імёны, літаратурныя вобразы, звароты да гісторыі роду, звесткі пра сям’ю, бацькоў. У дзённікавых запісках бачыцца не проста жаданне расказаць пра свой род, жыццёвыя лёсы блізкіх і знаёмых людзей, але і імкненне зразумець жыццё ўвогуле шляхам спасціжэння радавога “я” знутры. Прэзентацыя мастаком свайго індывідуальнага ідзе побач з пошукамі агульнага, тыповага, што надае “Дзённікам” філасофскую глыбіню.

Не сакрэт, што аўтабіяграфічная проза заўсёды насычана вялікай колькасцю бытавых падрабязнасцей. Эстэтычная трансфармацыя фактаў, дробязей, выяўленне агульнага ў адзінкавым — найпершасная задача мастака. Яна дасягаецца з дапамогай разгорнутых метафар, цытат, прыказак, афарызмаў, максімаў. У сучаснай аўтабіяграфічнай прозе назіраецца тэндэнцыя да спалучэння лірычнай і філасофскай медытацыі. Па сутнасці, твор становіцца суцэльным унутраным маналагам, у якім сцвярджаецца адзінства суб’ектыўнага і агульначалавечага.

Важнай уласцівасцю запісаў Максіма Танка 1990-х гг. з’яўляецца яго адкрытая суб’ектыўнасць і ўласцівая ёй экспрэсіўная накіраванасць. Пісьменнік не хавае ўласных пачуццяў закінутасці, адчужанасці, неабароненасці перад

маштабам сацыяльных зрухаў канца ХХ ст. Будучы чалавекам сацыяльна актыўным, ён да апошняга імкнуўся захаваць сябе як творцу. У “Дзённіках” чытаем: “Цікава, што мяне часта наведвае пачуццё адзіноцтва. Адкуль яно?” [2, с. 403]; “... Творчая праца патрабуе часу, часу і часу, адзіноцтва, адзіноцтва і адзіноцтва. А ў мяне на працягу ўсяго жыцця не хапала ні таго, ні другога” [3, с. 254]. Анталагічнае пачуццё адзіноты ідзе ад вострага адчування Танкам-паэтам неабходнасці правільна суаднесці міг і вечнасць, спасцігнуць кошт імгнення і чалавечага жыцця. “Дзённікі” ўвасабляюць сабой матэрыялізаваную ідэю завершанасці кола зямнога быцця, незваротнасці часу і чалавека ў ім.

Стыль запісаў Максіма Танка багаты на розныя лексічныя пласты (дыялектныя словы, жаргон, прафесійная лексіка...), якія надаюць тэксту мастацкі каларыт і выразнасць. У паэта занатавана шмат афарызмаў пра творчасць, яны пашыраюць межы аўтарскай свядомасці, робяць яе больш маштабнай, пазачасавай (“Цікавае выказванне знайшоў у Рэнуара: “Калі б можна было растлумачыць вобраз, не было б мастацтва” [3, с. 76]; “К.Д. Фрыдрых гаварыў: “Мастак павінен маляваць не толькі тое, што бачыць перад сабой, але і тое, што бачыць у сабе, а калі нічога не бачыць у сабе, павінен перастаць маляваць тое, што бачыць перад сабой”. Гэта, мне здаецца, можна сказаць і пра пісьменніка” [2, с. 429].

Дзённікавы тэкст, як і мастацкі, заўсёды структурна арганізаваны. Каб сіла яго ўздзеяння была наймацнейшай, для пісьменніка важна правільна скампанаваць матэрыял. Для запісаў Максіма Танка характэрны фрагментарны прынцып аповеду, які цесна звязаны з асаблівасцямі мастацкага метаду пісьменніка, яго разуменнем творчага працэсу і філасофска-эстэтычнымі ўяўленнямі паэта. Танкаўскі фрагмент увасабляе істотную для аўтара думку аб бясконцасці і шматстайнасці светабудовы, яе пастаяннай зменлівасці. Крок судатыкнення фрагментаў выяўляе самае істотнае і канцэптуальнае, а фрагментарны прынцып арганізацыі матэрыялу дае магчымасць адлюстроўваць жыццё без яго аналізу, без дыдактыкі. Яркая змястоўная вобразнасць фрагментаў сведчыць аб асаблівасцях мастацкай тэхнікі паэта, увасобленай у яго вершах. Пра мастацкі бок “Дзённікаў” Максіма Танка гаворыць прысутнасць у іх эстэтычна значных фрагментаў, звязаных з творчымі планами аўтара, яго літаратурнымі густамі: “Творчасць — такая ж інтымная справа, як любоў і смерць. І нетактычна бяздарна расказваць пра яе” [3, с. 500].

“Дзённікі” М. Танка сведчыць, што інтэнсіўны духоўны рост пісьменніка быў працяглы і аўтарскі вобраз зазнаў істотныя змены: адбылася яго семантычная трансфармацыя. У другой палавіне жыцця Танк-мастак даражыць кожным пражытым імгненнем, час у некаторых запісах сціснуты да экзістэнцыі, “до субъективного переживания мимолетности бытия” [7, с. 97], душэўныя перажыванні становяцца больш каштоўнымі за штодзённыя клопаты. Аператыўная хранікальнасць паступова саступае месца моцнаму суб’ектыўнаму тону (“Не знаю, як цешыцца: на некалькі дзён застаюся са сваімі думкамі. А то кожны дзень — госці” [3, с. 532]; “Не люблю я святочнай мітусні. Здаецца, каб яе перакакаць, забіўся б у нейкі глухі куток з пяром ці з кнігай у руках” [3, с. 540]).

У дзённікавых занатоўках Максіма Танка да 1980-х гадоў назіраецца дынаміка ўзаемаадносін аўтара з сацыяльным асяроддзем, а ў 1990-я гады — тэндэнцыя да псіхалагічнага самараскрыцця: тут і няўпэўненасць, ваганні, самакрытыка, адкрытыя і ў падтэксце, павялічылася колькасць рытарычных пытанняў. Тым не менш узмоцненая мастакоўская ўвага да свайго “я” не вядзе да эгацэнтрызму і індывідуалізму, бо праз уласную памяць пісьменнік вяртае чытача да гістарычнай памяці і тым самым пераадольвае вузкасць і абмежаванасць індывідуальнага быцця.

Такім чынам, даследаванне “Дзённікаў” Максіма Танка паказвае, што знешняя структура фіксацыі падзей адпавядае жанру дзённіка ў традыцыйным яго разуменні, але паводле ўнутраных якасцей аўтабіяграфічныя запісы набываюць форму мастацкага твора з адпаведнымі прынцыпамі паэтыкі. “Дзённікі” як мастацкае цэлае выяўляюць знітаванасць лірычнага самавыяўлення і эпічнага светаўспрыняцця, што істотна павялічвае іх пазнаваўча-камунікатыўныя магчымасці і сведчыць аб вернасці Максіма Танка прынцыпам мастацкасці з шырокім і глыбокім спасціжэннем жыцця.

Літаратура

1. Камю, А. Творчество и свобода / А. Камю. Сборник. Пер. с франц. / Сост. и предисл. К. Долгова. Комментар. С. Зенкина. — М. : Радуга, 1990. — 608 с.
2. Танк, М. Зб. тв. : у 13 т. Т. 9. Лісткі календара. Дзённікі (1941—1959) / Максім Танк ; рэд. тома Г.М. Кісліцына; падрыхт. тэкстаў і камент. : А.С. Ліс,

У.М. Казбярук; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літаратуры імя Я. Коласа і Я. Купалы. — Мінск : Беларус. навука, 2009. — 592 с.

3.Танк, М. Зб. тв. : у 13 т. Т. 10. Дзённікі (1960—1994) / Максім Танк ; рэд. тома А.У. Бразгуноў; падрыхт. тэкстаў і камент. : У.М. Казбярук, А.У. Бразгуноў, А.Р. Шакун ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літаратуры імя Я. Коласа і Я. Купалы. — Мінск : Беларус. навука, 2010. — 919 с.

4.Николина, Н.А. Поэтика русской автобиографической прозы : учеб. пособие / Н.А. Николина. — М. : Флинта; Наука, 2002. — 424 с.

5.Бахтин, М.М. Эпос и роман / М.М. Бахтин. — СПб. : Азбука, 2000. — 304 с.

6. Madaule, J. A propos de “Blanche ou L’Oubli” / J. Madaule // Europe. — N 464. — dec. 1967. — P. 258—266.

7.Егоров, О.Г. Дневники русских писателей XIX века : исследование / О.Г. Егоров. — М. : Флинта; Наука, 2002. — 288 с.